

**SZLACHTA I ZIEMIAŃSTWO
NA POGRANICZACH KULTUROWYCH
DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ
OD XVI DO POCZĄTKU XX WIEKU**

Pod redakcją
Doroty Michaluk i Krzysztofa Mikulskiego

SZLACHTA I ZIEMIAŃSTWO
NA POGRANICZACH KULTUROWYCH
DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ
od XVI do początku XX wieku

Polskie Towarzystwo Historyczne

SZLACHTA I ZIEMIAŃSTWO
NA POGRANICZACH KULTUROWYCH
DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ
od XVI do początku XX wieku

Pod redakcją
Doroty Michaluk i Krzysztofa Mikulskiego

Warszawa 2016

Recenzenci:

prof. dr hab. Andrzej Rachuba
dr hab. Jolanta Sikorska-Kulesza, prof. UW

Praca naukowa finansowana w ramach programu
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą
„Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2015,
grant nr 0156/FNiTP/H12/80/2011

**NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI**

Publikacja dofinansowana przez Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
(Umowa nr 547/P-DUN/2015)

Korekta tekstów w języku białoruskim: Maryna Zapartyka

Redakcja: Anna Gogut

Na okładce: Pałac hr. Starzeńskich w Nowodworach, lata 20.–30. XX wieku.
Zbiory Muzeum Rolnictwa im. ks. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu

Skład i łamanie: Andrzej Kaczmarek

© Copyright by Muzeum Rolnictwa im. Krzysztofa Kluka w Ciechanowcu
& Wydawnictwo DiG, 2015

ISBN 978-83-7181-944-5

WYDAWNICTWO
DiG

Wydawnictwo DiG Sp. j.
PL 01-987 Warszawa, ul. Dankowicka 16c lok. 2
tel./fax: (+48 22) 839 08 38
e-mail: biuro@dig.pl, <http://www.dig.pl>

Druk cyfrowy: TOTEM w Inowrocławiu
(do druku oddano w grudniu 2015 r.)

Seria:

SZLACHTA I ZIEMIAŃSTWO NA ZIEMIACH DAWNEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Rada redakcyjna:

dr hab. Klemens Bruski, prof. UG
dr hab. Sławomir Górzyński, prof. UO
dr hab. Dorota Michaluk, prof. UMK
prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (przewodniczący)
prof. dr hab. Andrzej Rachuba

Dotychczas w serii ukazały się:

- Testamenty szlachty Prus Królewskich z XVII wieku*, oprac. i wyd. J. Kowalkowski, W. Nowosad, Warszawa 2013
- K. Ślusarek, *W przededniu autonomii. Własność ziemska i ziemiaństwo zachodniej Galicji w połowie XIX wieku*, Warszawa 2013
- U. Kicińska, *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII wieku*, Warszawa 2013
- B. Drzewiecki, *Szlachta województwa chełmińskiego w latach 1454–1772. Mobilność społeczna i terytorialna*, Warszawa 2014
- M. Targowski, *Na prawie polskim i niemieckim. Kształtowanie się ziemskiej własności szlacheckiej na Pomorzu Gdańskim w XIII–XVI w.*, Warszawa 2014
- K. Studnicka–Mariańczyk, *Siedziba ziemiańska Korabitów Ostrowskich w Maluszynie*, Warszawa 2014
- W. Nowosad, *Konopaccy herbu Odwaga — dzieje pomorskiej rodziny senatorskiej w XV–XVIII wieku. Studium genealogiczno–majątkowe*, Warszawa 2014
- K. Studnicka–Mariańczyk, *Domena Ostrowskich z Maluszyna. Przykład przemian kapitalistycznych w polskim rolnictwie XIX wieku*, Warszawa 2014
- Dwór i wieś na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*, red. D. Michaluk, Warszawa 2014
- K. Mikulski, *Tarcze herbowe z Kościoła Mariackiego w Toruniu*, Warszawa 2015
- Rejestry popisowe pospolitego ruszenia szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1621 r.*, oprac. A. Rachuba, Warszawa 2015
- J. Kowalkowski, *Wybiccy herbu Rogala od XVI do XX wieku. Studium genealogiczno–majątkowe*, Warszawa 2015
- G. Błaszczak, *Herbarz szlachty żmudzkiej*, tom I–IV, Warszawa 2015

Spis treści

Wstęp (Dorota Michaluk, Krzysztof Mikulski)	7
Žydrūnas Mačiukas Rola Jakuba z Kobylan w dziejach Litwy w pierwszej połowie XV wieku	9
Raimonda Ragauskienė Maciej Sawicki (około 1530–1581) klient Radziwiłłów z Podlasia	23
Jarosław Zawadzki Kariera Jakuba Iwanowskiego, podczaszego podlaskiego	41
Dorota Łapiak, Eryk Kotkowicz Michał Hieronim hr. Starzeński (1757–1823), ziemianin podlaski, poddany pięciu monarchów	51
Aivas Ragauskas Ławnik Reinhold Wittmacher–Palmstruch (1612–1670) ryżanin w elicie władzy Wilna	75
Андрэй Мацук Ян Буїніцкі лідар шляхты Полацкага ваяводства ў панаванне Аўгуста III ...	85
Jacek Kowalkowski Daty rodzinne pisane przez Pawła Antoniego Białobłockiego 1644–1660	97
Wiesław Nowosad Szlachta województwa malborskiego w świetle badań nad procesami migracyjnymi XV–XVIII wieku	109
Tamara Bairašauskaitė Kilka uwag w związku z mitem obrony ziemi przez ziemiaństwo kresowe w drugiej połowie XIX wieku	129

Adam Czesław Dobroński

Ziemiaństwo i szlachta podlasko–mazowiecka w pracach Zygmunta Glogera ... 139

Lilia Kowkiel

„Ratować zabytki przeszłości...” Prywatne księgozbiory szlacheckie na Litwie i Białorusi w XIX wieku na straży tradycji 151

Віталь Макаравіч

Вобраз дробнай шляхты Беларусі другой паловы XIX ст. у святле этнаграфічных даследаванняў Аляксандра Сержунтоўскага 163

Сяргей Токць

Статыстычныя матэрыялы мясцовай дзяржаўнай адміністрацыі Расійскай імперыі адносна шляхты Гродзенскай губерні (цёрная палова XIX ст.): механізмы і практыкі збору і аналізу 171

Tomasz Rembalski

Władza pruska wobec drobnej szlachty kaszubskiej w świetle wybranych akt urzędowych (1772–1918) 193

Krzysztof Ślusarek

Ziemiaństwo z cyrkułu złoczowskiego w połowie XIX wieku. Skład społeczny i struktura majątkowa 213

Rimantas Miknys

Szlachta litewska w obliczu nacjonalizmów pod koniec XIX i na początku XX wieku. Próba charakterystyki 233

Aleksander Smalianczuk

„Liverpool na Jasiołdzie”, czyli szlachta dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec wyzwań epoki modernizacji na przełomie XIX i XX wieku 247

ВІТАЛЬ МАКАРЭВІЧ

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (Мінск)

Вобраз дробнай шляхты Беларусі другой паловы XIX ст. у святле этнаграфічных даследаванняў Аляксандра Сержпутоўскага

Асоба выдатнага беларускага і расійскага этнографа Аляксандра Сержпутоўскага займае асаблівае месца сярод выбітных дзеячаў этнаграфічнай навукі. Аляксандр Сержпутоўскі вядомы не толькі сваёй навуковай даследчай працай як збіральнік этнаграфічных матэрыялаў і аўтар шматлікіх навуковых прац, але і як адзін са збіральнікаў і стваральнікаў тэматычных экспазіцыій Расійскага этнаграфічнага музея.

Аляксандр Сержпутоўскі нарадзіўся ў 1864 г. на Случчыне ў Мінскай губерні ў сям'і ляснічага. Усяго некалькі месяцаў пасля нараджэння Аляксандра сям'я Сержпутоўскіх перасялілася на Палессе, змяняючы там пасля некалькі разоў месца пражывання. Аляксандр Сержпутоўскі, як і многія хлопцы з сямей дробнай шляхты і заможных сялян, бацькі якіх у 1870–80-я гг. XIX стагоддзя працавалі ляснічымі і мелі пэўны капітал і эрудыцыю, паступіў на навучанне ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю. Пасля яе заканчэння ў 1884 г. Аляксандр пачаў працаваць настаўнікам.

Настаўнічаючы і жывучы ў асяроддзі звычайнага беларускага люду Аляксандра Сержпутоўскага зацікавіла этнаграфічная праца: збіранне фальклору. Праца на Палессі і пастаянны кантакт з насельніцтвам дазволілі сабраць вельмі багаты матэрыял. Ужо ў 1891 г. пабачыў свет першы навуковы артыкул Сержпутоўскага пра палешукоў вёскі Лучыцы. Першы вопыт аказаўся вельмі ўдалы, быў ухвалены ў навуковым асяроддзі, што, можна меркаваць, натхніла маладога Сержпутоўскага на далейшыя навуковыя пошукі. Ужо на працягу некалькіх наступных гадоў аўтар падрыхтаваў і надрукаваў каля 20-ці артыкулаў.

Аляксандр Сержпутоўскі з 1893 г. змяняе працу і перасяляецца ў губернскі Мінск. Спачатку працуе ў банку, пасля на мінскай пошце. У 1906 г. Сержпутоўскі ўжо працуе на галоўнай пошце ў Пецяярбургу, дзе адначасова становіцца студэнтам Археалагічнага інстытута. У гэтым жа годзе Сержпутоўскі дасягае найважнейшага ў сваім жыцці — сваё этнаграфічнае „хобі” ён робіць прафесіяй — з гэтага года ён рэгістратар аддзела этнаграфіі Рускага музея ў Пецяярбургу, дзе працуе аж да 1930 г., праводзячы даследаванні і збіраючы матэрыялы ў Беларусі, трохі ў Літве, у Расіі і на Каўказе.

Маючы даволі шырокія этнаграфічныя зацікаўленасці, значную частку сваіх прац Аляксандр Сержпутоўскі прысвяціў этнаграфіі менавіта роднага беларускага людю. Сабраны Сержпутоўскім матэрыял быў вельмі значны, але, на вялікі жаль, частка яго загінула ў полымі Другой сусветнай вайны. Дакументы, якія захоўваліся ў Ленінградзе, перажылі ваеннае ліхалецце. Сярод гэтага масіва матэрыялаў і прац Сержпутоўскага ёсць асобная цывялікая частка прысвечаная дробнай шляхце Беларусі. Яна захоўваецца ў архіве Расійскага этнаграфічнага музея ў Санкт-Пецяярбургу — вопіс 2, фонд 2, справы 2, 23.

Матэрыялы, якія тычацца дробнай шляхты ў архіўным фондзе А. Сержпутоўскага гэта чарнавікі яго трох няскончаных артыкулаў, а таксама асобныя аркушны натак. Аналіз гэтых матэрыялаў і выяўлены чарнавік зместу будучага артыкула дае падставы меркаваць, што Аляксандр Сержпутоўскі задумваў падрыхтаваць працу пра дробную шляхту ў Беларусі яшчэ перад рэвалюцыяй, але ў гады Першай сусветнай не паспеў яе скончыць. У паслярэвалюцыйны перыяд выданне такой працы было немагчыма ўжо па ідэалагічных прычынах. У чарнавіках тэкстаў зроблены спасылкі на літаратуру, што сведчыць пра грунтоўную падрыхтоўку і збіранне не толькі этнаграфічных матэрыялаў і выкарыстанне асабістых назіранняў, але і вывучэнне А. Сержпутоўскім літаратуры па дадзенай тэме. Аснова ж матэрыялаў — гэта назіранні зробленыя даследчыкам падчас яго жыцця ў Беларусі, а таксама падчас навуковых экспедыцый. На жаль не захаваліся, альбо пакуль не выяўлены ў масіве спадчыны Сержпутоўскага, першапачатковыя запісы, зробленыя ім менавіта падчас экспедыцый. Адсутнічаюць у натаках і канкрэтныя спасылкі на населеныя пункты, дзе былі зроблены назіранні, што не дазваляе разглядаць матэрыялы як тыповую этнаграфічную крыніцу. Як вынікае з тэкста натакаў, у іх аснову пакладзены паўсядзённыя назіранні, якія зрабіў Сержпутоўскі падчас частых, даводзіцца меркаваць, кантактаў са шляхтай ў 1860–90-я гг.

На старонках сваіх чарнавікоў Сержпутоўскі занатоўвае свае назіранні адносна вонкавага выгляду шляхецкіх засценкаў і ваколц, шляхецкіх хутароў, разглядае характар дробнай шляхты:

Шляхта главным образом заселяет отдельные застенки и околицы. Застенки представляют собой более или менее довольно большие деревни. Околицы же ещё больше застенков. И напоминают собой небольшие сёла. Кроме того, шляхта проживает по отдельным хуторам и по селениям среди крестьянских дворов на так называемых пустках, т.е. опустевших за смертью или по иным причинам крестьянских участках. Обычно шляхтичи такие участки снимают у землевладельцев в арендное

содержание. Нередко арендуемый участок передаётся по наследству по прямой линии или ближайшим родственникам. По хуторам шляхтичи также живут на арендуемой или приобретённой в собственность земле. Заветной мечтой каждого шляхтича было приобрести себе земельный участок в полное владение и зажить на нём „панам”, т.е. устроить хорошие постройки и завести сельское хозяйство по примеру крупных помещиков, которых даже самый захудалый шляхтич считает равными себе, но лишь волею фортуны поставленных в лучшие условия. — Кажды шляхціц на сваём агародзе ровен ваеводзе, — обычно твердит шляхта и самоуслаждается своим благородным происхождением и знатностью своих нередко мифических предков. Как бы то ни было, но сильное желание, направленное в одну сторону, довольно часто осуществляется в некоторой степени: шляхтич изо дня в день постоянно накапливает известную сумму денег и покупает себе участок земли и устраивается на нём со всеми претензиями на барство, претензиями нередко крайне уродливыми¹.

У матэрыялах Сержпудоўскага разглядаецца вонкавы выгляд і ўнутранае ўладкаванне дробнашляхецкіх хат:

Так, например, мы видим построенный шляхтичем дом, который разделён дощатыми перегородками на маленькие клетушки, носящие гордые название „салі” — зала, „кредэнса” — кабинета и т.п. При входе устраивается большое крыльцо, украшенное вьющимися растениями, а перед ними разбивается клумба цветов, которую то и дело роют свиньи. Во двор ведут затейливые ворота, именуемые „брамай”, хотя заборы находятся в полуразрушенном виде. Для выезда употребляется крашенная „карафашка” — брычка, хотя и на некованных колёсах; под дугой звенит солидных размеров колокольчик, а в руке красуется „біч” — кнут на длинном кнutowище, чтобы можно было „паліць з біча” — щёлкать кнутом, как это делают кучера больших господ. Словом, во всём видно стремление к подражанию местным помещикам и вообще господам, но, конечно, подражание принимает уродливые формы и ограничивается названием².

Ёсць у нататках Сержпудоўскага і назіранні пра заняткі дробнай шляхты, асобна дробнай арэнднай шляхты. У літаратуры прадмета трапляюцца ўкаранелыя сцвярджэнні, што дробная шляхта была вельмі прывязана да зямлі. Безумоўна гэта праўда, з аднаго боку, і мы знаходзім гэта ў вышэй прыведзеных урыўках з нататак Сержпудоўскага, але адначасова, аўтар канстатуе, што шляхта на момант яго назіранняў была вельмі рухавай сацыяльнай групай, здольнай да змены ладу жыцця. Дзеся паляпшэння свайго дабрабыту яна лёгка магла пакінуць земляробчы занятка.

Шляхтичи, проживающие на арендуемых землях нередко поставлены в чрезвычайно тяжёлые условия, т.к. арендная плата за землю слишком велика, а доходность от сельского хозяйства слишком ничтожна. Такие шляхтичи бросают хозяйство и переходят на службу или вообще подыскивают более доходное занятие. Словом, каждый шляхтич легко расстаётся с насиженным местом или привычным занятием и охотно переселяется или ищет счастья на новом деле. Девиз шляхтича „ці пан, ці прапаў”. Только те шляхтичи, которые населяют застенки и околицы, редко

¹ Архив Российского этнографического музея (dalej: АРЭМ), В. 2., ф. 2., Спр. 23: Очерки А.К. Сержпутовского „Застенковая шляхта в Белоруссии”, лл. 1–2, (б.д. [1920]).

² Ibidem, л. 3.

переселяются в другие места. Это объясняется тем, что большинство из таких шляхтичей пользуется правами вечных чиншевиков или арендаторов. Как одни, так и другие выплачивают сравнительно небольшой чинш, или аренду, а потому дорожат своим участком земли и ведут на нём небольшое сельское хозяйство из давних пор. Но это хозяйство не мешает отдельным членам семьи при всяком удобном случае искать счастья на стороне. Обыкновенно большая семья выделяет отдельных своих членов, которые так или иначе устраиваются где-либо на стороне и там заводят себе хозяйство, но участок земли, находящийся во владении старой семьи, разделу не подлежит и целиком переходит от отца к сыну или к иному наследнику. Вследствие сего, количество дворов в таких застенках или околицах редко когда увеличивается за исключением тех случаев, когда отводятся новые участки земли. В последние 15–20 лет [тут ідзе гаворка відаць пра 1880–90-я гг.—В.М.] появилось большое количество новых посёлков, хуторов или фольварков, урочищ и т.п. Большинство таких шляхетских поселений образовалось посредством покупки³ „участков земли, которая усиленно распродавалась крупными землевладельцами”³.

У нататках Сержпудоўскага ёсць пярэчанне яшчэ аднаму ўкаранеламу сіцвярджэнню гістарыяграфіі — аб тым, што дробная шляхта не займалася гандлем. Для апошняй чвэрці XIX ст. гэтая асаблівасць відаць ўжо зусім не была аксіёмай:

Кроме ведения сельского хозяйства шляхтичи охотно берутся за разные занятия. Многие поступают на службу в имения и на разные места. Занятие торговлей также не чуждо шляхтичам, хотя здесь они встречаются чрезвычайно сильных конкурентов в лице евреев. Недаром относительно неудачной торговли сложилась поговорка: „Зарабіў, як Заблоцкі на мыле” или: „гандаль без клопату толькі у суботу”, т-е. когда еврейские лавки закрыты и, следовательно, нет конкуренции⁴.

Безумоўна, важнымі з’яўляюцца назіранні Сержпудоўскага адносна навучання дробнай шляхты, а таксама адносна той сацыяльнай ролі, якую яна адыгрывала ў грамадстве:

После присоединения этого края к России, шляхта оказалась сильно ополяченной и в большинстве случаев до того была фанатически настроена против всего русского, что даже не отдавала своих детей в правительственные учебные заведения, в которых преподавание велось на русском языке, а довольствовалась в большинстве случаев домашним образованием на польском языке. Конечно, это была самая ограниченная грамота. Только немногие из шляхтичей имели возможность отправить своих детей в города Царства Польского и там дать им настоящее образование. Но с течением времени шляхта мало-помалу начала посылать своих детей в местные учебные заведения и в последние 30–40 лет почти заполонила правительственные гимназии, реальные и разные технические училища. В настоящее время почти нет шляхетской семьи, в которой не было бы студента или окончившего курс того или иного высшего учебного заведения. Особенно много из шляхтичей разных инженеров и врачей⁵.

³ Аўтар тут узгадвае сітуацыю з парадзівілаўскімі землямі, якія актыўна распрадаваліся новымі ўладальнікамі ў 1870–1880-я гг. Ibidem, лл. 5–6.

⁴ Ibidem, л. 9.

⁵ Ibidem, лл. 10–11.

Сярод назіранняў, зробленых Сержпутоўскім, цікава тое, у якім ён адзначае, што ўжыванне ў дачыненні да шляхты Беларусі тэрміна „шляхта польская”, стала паўсюдным толькі пасля паўстання 1863 г. У сувязі з гэтым варта прыгадаць, што ў 1820—я—пач. 1830—х гг. у дакументах беларускага генерал-губернатар Хаванскага, у яго праектах указаў для цара адносна шляхты Віцебскай і Магілёўскай губерняў ужываўся тэрмін „беларуская шляхта”, Безумоўна, даследчыка гісторыі шляхты не можа не зацікавіць такі важны кампанент у ментальнасці дробнай шляхты XIX ст. як яе мова. Сержпутоўскі не абмінае гэтага пытання. Грунтуючыся на сваім жыццёвым і даследчым вопыце ён адзначае, што хаця дробная шляхта ў Беларусі і Літве і лічыць польскую мову за мову шляхетную, але дома размаўляе па-мясцоваму — мясцовым дыялектам беларускай мовы, але адначасова выкарыстоўвае шмат паланізмаў⁶. Не абмінае даследчык і пытанне ўзаемаадносін дробнай шляхты і сялянства. Піша што сяляне называюць дробную шляхту шляхтунамі ці шляхціцамі, а таксама грэбліва „шаршніямі” і „бізунамі”, а ў Гомельскім павеце — „бендзюкамі”⁷. Сержпутоўскі закранае вельмі важны прадмет гістарычнага пазнання, які звычайна абмінаюць аўтары мемуарных твораў і ўспамінаў — гэта сацыяльная роля і месца дробнай шляхты ў грамадстве другой паловы XIX ст. Ён заўважае вялікі ўплыў дробнай шляхты на сялянства ў гаспадарчым жыцці: паказвае, што з-за сваіх ментальных і культурных асаблівасцяў, адаптацыйных здольнасцяў і назапашанага вопыту, дробная шляхта выступала транслятарам больш дасканалых метадаў вядзення гаспадаркі і культуры паводзін:

В культурном отношении застенковая, а особенно служилая шляхта стояла значительно выше местных крестьян, почему оказала на последних большое влияние. Особенно это влияние заметно в последние 15–25 лет, когда шляхта усиленно стала

⁶ Ibidem, л. 17.

⁷ Ibidem. У пачатках Сержпутоўскага, якія зберагаюцца ў іншай справе (№ 2, лл. 6–7) са спасылкаю на іншых даследчыкаў і этнографію Сержпутоўскі дае тлумачэнне гэтым назвам, што вельмі важна для ўсведамлення прыроды характара ўзаемаадносін паміж дробнай шляхтай і сялянствам; так, паходжанне назвы „шэршань” магло быць звязана з характарам кантактаў паміж сялянствам і шляхтай — некаторыя шляхціцы працавалі ўпраўляючымі у маентках ці былі арандатарамі і, імкнучыся атрымаць як мага большыя прыбыткі з маенткаў, даволі жорстка ставіліся да сялянства, за што маглі і атрымаць такую назву. На нашу ж думку назва таксама магла ўтварыцца і па іншай прычыне — у выніку таго, што дробная шляхта падражаючы польскай мове імкнулася ўстаўляць у сваю мову як мага больш шыпячых гукі. Бізунамі ж называлі дробную шляхту па той прычыне, што яна часта хадзіла з адпаведнай прыладай — бізупом. Захаваліся малюшкі і падобныя апісанні іншых аўтараў. Назва „бендзюкі”, паходзіць ад паланізмаў, якія выкарыстоўваліся шляхтай, як адзначае Сержпутоўскі ў заўвагах. На нашу думку [— В.М.], відавочна што этымалогія тэрміна звязана з польскім дзеясловам „będeć”, які, мог свядома выкарыстоўвацца ў мове дробнай шляхты поруч з некаторымі іншымі паланізмамі. Мэтай выкарыстання паланізмаў магло быць імкненне прадэманстравать сваю „іншасць” ад сялянства, сваю шляхетнасць, набліжанасць да панцоў. Падобная асаблівасць назіралася сярод сялянства Беларусі ў другой палове XIX–XX ст., калі сяляне, асабліва тыя, хто адслужыў у войску, намагаліся выкарыстоўваць рускія словы каб прадэманстравать сваю адукаванасць, дасведчанасць і займець сярод сялян пэўны „прэстыж” як носьбіты афіцыйнай мовы.

приобретать земельную собственность и вести рациональное сельское хозяйство, извлекая из него значительные выгоды. Местные крестьяне воочию убедились в превосходстве обработки земли шляхтой и многое от неё позаимствовали. Кроме ведения сельского хозяйства, в последнее время крестьянское население Белоруссии почти повсеместно позаимствовало от шляхты и мещан покрой одежды, головные уборы, домашнюю обстановку, некоторые обычаи и т.п. При изучении быта белорусов и литовцев многие заимствования могут показаться не ясными, если мы не обратим должного внимания на застенковую шляхту и мещан, которые, хотя и представляют собою только сословие, но во всём укладе домашней и хозяйственной жизни значительно отличаются от местного крестьянского населения⁸.

Далей у сваіх нататках даследчык дзеліцца такімі меркаваннямі і назіраннямі:

Между шляхтою и панами прекратилась та связь, которая прежде существовала [да падзелаў Рэчы Паспалітай — В.М.]. Шляхта сравнялась с крестьянами, с той только разницею, что не была в крепостной зависимости, почему в культурном отношении стояла выше крестьянской массы. Несмотря на тяжёлое экономическое положение шляхта, как стоящая по своему умственному развитию выше рядового крестьянства, оказала на последнее большое культурное влияние. Особенно это влияние заметно было вначале после уничтожения крепостного права, когда крестьянам пришлось строить жизнь на новых основаниях, и в последние 15–20 лет. Каждый беспристрастный наблюдатель, знакомый с жизнью мелкой шляхты 20–30 лет тому назад [1850–1860-я гг. — В.М.], может засвидетельствовать, что все те культурные ценности, посетителями которых в то время являлась эта шляхта, теперь стали общим достоянием широких крестьянских масс⁹.

Як этнограф Сержпутоўскі не мог абысці ўвагай і такі важны элемент культуры і паўсядзённасці дробнай шляхты якім з'яўляецца кухня. Мабыць не адзін раз падчас жыцця на Палессі, ці падчас экспедыцый яму даводзілася сядзець за шляхецкі стол. Сержпутоўскі адзначае, што ежа ў шляхты выдзяляецца вялікай разнастайнасцю. Гэтую акалічнасць ён тлумачыць характарам шляхты: яна надзвычай схільна да запазычанасцяў і капіравання іншых народнасцяў: *В праздничные дни в семейные торжества на шляхетском столе сплошь и рядом можно встретить кушанья начиная от французских, польских, еврейских, украинских, литовских [слова ў арыгінале закрэслена — В.М.], латышских и оканчивая татарскими*¹⁰. Аўтар таксама адзначае, што для ментальнасці дробнай шляхты характэрна імкненне да запазычанасцяў, выкарыстання перадавых навінак: *Чего бы где не увидел шляхтич ему это хочется иметь у себя. Само собою разумеется, что в большинстве случаев всё это принимает самые уродливые формы. Вот почему описывать быт шляхты чрезвычайно трудно, т.к. приходится повторять почти всё то, что можно встретить у разных других народностей на всех ступенях культурного развития*¹¹.

⁸ Ibidem, л. 18–19.

⁹ АРЭМ, ф. 2, Воп. 2, Спр. 2: Стат'я А.К. Сержпутовскаго „Мелкая шляхта Западного края“, Автограф., лл. 1–50 (б.д. [1919]), [уласна пра шляхту с. 1–6, 43–50 — В.М.], л. 19.

¹⁰ Ibidem, л. 43.

¹¹ Ibidem.

Надзвычай цікавы момант ў нататках Сержпудоўскага звязаны з ментальнасцю дробнай шляхты — гэта кнігі на паліцах у іх хатах. Сержпудоўскі піша:

В тесной дымной хате где—либо на полке находятся книги, которые от чтения до того засалились, что с трудом можно прочесть заглавие их. А чтецы то еле грамотные. Зачем у них такие книги? Ответ прямой. Затем, что подобные книги читают паны или вообще образованные люди. Вот список книг, найденных мною в восьмидесятые годы прошлого столетия у одного бедного шляхтича: Иерусалем, Размышление о мире и религии; Катехизис Петра Могилы; Kolberg: Lud Polski; Всемирная история; Krótka nauka o ziemi i świecie; Газета Галцука за 1878 г.; Kmiotek за два года; Отечественные записки; Геометрия Буссе и много др.¹²

Сержпудоўскі на старонках сваіх нататак звяртае ўвагу на стаўленне дробнай шляхты да алкаголю і правядзенне шляхтай святаў:

Шляхтичи любят выпить и вообще покутить, но очень редкие из них бывают привычные пьяницы. В общем можно сказать, что шляхта отличается трезвостью. В праздники и семейные торжества гости, даже случайные, всегда вызывают пирушки, которые проходят очень оживлённо: угощения, музыка, песни и танцы, редко — карточная игра¹³.

Не засталіся па—за ўвагай Сержпудоўскага сямейныя адносіны дробнай шляхты. Этнограф адзначае, што шляхта надзвычай моцна падтрымлівала сваяцкія сувязі і з надзвычайнай любоўю і пяшчотай ставілася да сваякоў, часта траціла апошнія грошы каб паехаць наведаць родных. Як адзначыў Сержпудоўскі: *Родство ідэі чуть ли не до десятой „стрэчы”. Дзясятая вада на кісялі*¹⁴.

Сярод важных элементаў характару дробнай шляхты Сержпудоўскі выдзяляе любоў да палявання. Ён заўважыў што шляхцічы любілі паляваць і ганарыліся ўменнем трапіць страляць „у лёт”, падкідаючы якую—небудзь рэч ці шапку. Адзначае адначасова, што такія спаборніцтвы часта даходзілі да крайнасці, асабліва калі шляхцічы былі нападпінку¹⁵.

Асобна сярод картак спраў з нататкамі А.Сержпудоўскага знаходзіцца картка пад загалоўкам: *Шляхетская одежда*. На ёй па—беларуску (асноўны тэкст чарнавікоў, за выключэннем асобных беларускіх цытат і прыслоўяў, папісаны на рускай мове) Сержпудоўскім занатаваны элементы вопраткі і ўпрыгажэнняў, якія былі характэрны для мужчынскага і жаночага касцюмаў дробнай шляхты. Сярод элементаў мужчынскага касцюма пералічаны: кашуля, порткі, гаткі, манішка, камізэлька, майткі, сурдут, чамарка, палетопік, паліто, жупан, світка, мысліўка, палерына, халат, бурнас, бурка, кажухок, кажух, апанча, бравэрка, шуба, еноты, медзьведня, вільчура дарожная, казакін, капішон, башлык, шояс, шапрук, чарасло, хустачка, касынка, караватка, парасон, капелюш, шалік, шаль, шкарпэткі, анучы, суконкі, лапці, хадакі, боты, пчыблесты, калёшы, футравыя боты, барлячыя боты, саломенкі, зэга-

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem, л. 46.

¹⁴ Ibidem, л. 47.

¹⁵ Ibidem, л. 49.

рак, ланцужок, спронжкі, пярсцёнкі, абручкі, торбачкі, кісэты; жаночая вопратка і ўпрыгожанні — кашуля, спаднічка, кабацік, кофточка, кабат, кафтанік, нагруднік, спадніца, сукня, салён, футро, бурнос, пінураванне, хвартук, чэпчык, касынка, хустка, капелюш, краналіны, сукман, свігачка, кajuшок, парасонік, пальчаткі, рукавіцы, галясткі, напульснікі, шнураўка, аксамітка, каралі, пацеркі, стужкі, кветкі, завушніцы, пярсцёнкі, абручалкі, бранзалеты, крыжыкі, спонкі, шпількі, грабёнкі, медальёнікі, кішэнькі, хустачкі (насавыя)¹⁶.

Падводзячы рысу пад аналізам вобразу дробнай шляхты на падставе натакак зробленых Аляксандрам Сержпутоўскім неабходна адзначыць, што дробная шляхта вымалёўваецца ў іх як вельмі адметная, спецыфічная і важная праслойка грамадства беларускіх земляў другой паловы XIX ст. З'яўляючыся на працягу стагоддзяў асабіста вольнай катэгорыяй насельніцтва, але адначасова знаходзячыся ў сталым кантакце з сялянствам, дробная шляхта першая ўспрымала новыя гаспадарчыя і культурныя тэндэнцыі, з'яўлялася транслятарам і правадніком іх у сялянскае асяроддзе, была важнай групай пры фармаванні мясцовай інтэлігенцыі. Адначасова дробная шляхта Беларусі працягвала захоўваць моўныя і культурныя элементы, якія адсаблялі яе ад сялянства, якія стваралі спецыфіку культуры і ментальнасці дробнай шляхты. Нататкі Аляксандра Сержпутоўскага маюць навуковую вартасць для вывучэння сацыяльнага вобразу, ментальнасці, ладу жыцця дробнай шляхты Беларусі другой паловы XIX ст., выдатна дапаўняюць іншыя этнаграфічныя і мемуарныя крыніцы па гісторыі дробнай шляхты Беларусі другой паловы XIX ст. У артыкуле звернута ўвага толькі па асноўныя сюжэты прысвечаныя дробнай шляхце ў архіўных справах А.Сержпутоўскага. Несумненна што матэрыялы А.Сержпутоўскага вельмі каштоўная этнаграфічна-наратыўная крыніца, і яна патрабуе далейшага дэталёвага вывучэння даследчыкамі, што працуюць у галіне сацыяльнай гісторыі і этнаграфіі Беларусі.

¹⁶ Ibidem, л. 50.